

Vallás és vallástudomány Schütz Antal megközelítésében

Sármási Zoltán

Schütz Antalt elsősorban dogmatikus teológusként ismeri az egyháztörténet, aki a 20. század első felének egyik meghatározó alakja volt a középiskolák számára készített tankönyveivel, egyetemi latin és magyar nyelvű Dogmatika tankönyvével, Prohászka Ottokár életművének sajtó aló rendezésével, bölcséletelméleti munkáival, vagy éppen a Szentek életének elkészítésében végzett tevékenységével, a Sík Sándorral közösen összeállított Imádságoskönyvvel és az egyetemi hallgatóknak tartott, nagy népszerűségnek örvendő előadásaival, amelyek közül több nyomtatásban is megjelent. Ahogy a felsorolásból kitűnik, igen szerteágazó tevékenységeket folytatott, amelyben a teológia és a dogmatika mellett elfért a pszichológia, a filozófia, a történelem, vagy éppen a vallás és a vallástudomány is. Schütz Antal életműve az 1953-ban bekövetkezett halálát követően nagyrészt feledésbe merült, feldolgozása, értékelése egyelőre várat magára. Ebben a tanulmányban a vallással, a vallástudománnyal foglalkozó, az 1930-as évek második felében készült írásain keresztül mutatom be a témával kapcsolatos gondolatait, amelyek keletkezési ideje a második világháborút közvetlenül megelőző, a gazdasági világválság következményeivel már szembesülő korszakra tehető. Schütz Antal ezekben a műveiben a vallás társadalomformáló szerepéről, a korszak ideológiai vitáiban elfoglalt helyéről, valamint a vallástudomány jellemzőiről ad képet.

Mi a vallás? Schütz Antal a szellemi szintézis elengedhetetlen tényezőjeként tekint a vallásra. Rudolf Otto nyomán, akinek 1917-ben jelent meg *Das Heilige (A Szent)*¹ című munkája. Az egyéni vallásosság jellemzői alapján próbálta meghatározni a vallás fogalmát, hozzátéve, hogy a racionális elemek is fontos szerepet töltenek be a vallás körülírásánál. A vallásosság nem más, mint a teremtettség élménye,² illetve a világfölötti hatalmakkal való kapcsolat kialakítása.³ A teremtettséghez pedig szükségszerűen tartozik egy Teremtő is, egy megfoghatatlan valóság, amely felé a teremtmény tisztelettel fordul.⁴ Ez az élmény folyamatosan jelen van az emberiség életében, ezért Schütz nem félti a vallás jövőjét, hiszen mindig lesznek olyan tényezők, amelyeket észérvekkel nem lehet megmagyarázni. A szenvedés és a halál valóságával szemben a szellem mindig keresni fogja azt a kapaszkodót, amelyben megnyugvást lelhet⁵ és ilyet racionális szinten nem fog találni.

A vallás egy végtelen dimenzió irányába nyit kaput. A Teremtőhöz való ragaszkodás pedig megteremti azt a közösséget itt a földi világban,⁶ amely azokat köti össze, akik ugyanazt vallják

¹ Rudolf O. (1997). *A szent*. Budapest: Osiris Kiadó.

² Schütz A. (1936). Szellemi szintézis és vallás. In: *Őrség: korkérdések és tájékozódások*. Budapest: Szent István Társulat. 27.

³ Schütz A. (1940). *A bölcsélet elemei*. Budapest, 434.

⁴ Schütz (1936) 28.

⁵ Schütz (1936) 30.

⁶ Az ember nem elszigetelt lény, fontosak a közösségi tényezők is, amelyeknek egyik megnyilvánulási tere a vallási közösség. Schütz A. *Vallás és hit*. 47-48.

egy adott dologról.⁷ Ez a közös lelkület⁸ lesz az alapja a külső kifejeződésül szolgáló istentiszteleti alkalmaknak.⁹ Az ember jellemét meghatározott értékekhez való ragaszkodás alkotja meg, ezen értékek pedig Schütz megfogalmazásában a vallásban találhatók meg. Így válik a vallás a szellemi szintézis nélkülözhetetlen alapelemévé.¹⁰ A széthúzó társadalmat a végtelen dimenzióhoz csatlakozó vallás értékei¹¹ mentén kívánja Schütz összefogni, világnézeti alapon.¹² Egy olyan világnézet alapján, amely nem csak egyes tudományos részeredmények sorba állítása révén szemléli a világot, hanem meg is akarja érteni az életet, annak értelmét, célját, amiért érdemes létezni és cselekedni.¹³ Mindez egy mondattal összefoglalva nem más, mint az igazság keresése,¹⁴ ami a legalapvetőbb emberi mozgatórugó, amióta világ a világ.

Miközben a vallás a szellemi szintézis nélkülözhetetlen alapeleme, olyan szempontból viszont nem tekinthető egyetemes tényezőnek, hogy nincs egyértelműen jelen térben, időben és érdeken (vagyis minden emberi foglalatosságban).¹⁵ Mégpedig azért, mert a vallás meghatározása alá tartozik például a buddhizmus is, amelyből hiányzik a szentség fogalma, mint alaptényező. Továbbá vallási jellemzőkkel tűnnek fel mindenféle egyéb ideológiák is, mint az ateizmus vagy a fajelmélet, amelyek nem férnek bele az egyetemesség keretébe.¹⁶ Sokan teljesen profán eszméktől várnak világmegeváltó eredményeket, mint az antialkoholizmus, az eszperantó, a sport vagy éppen a gazdasági föllendülés, noha ezek nem vallások.¹⁷ Vallás alatt Schütz az egyéni vallásosság és az Istennel való kapcsolat¹⁸ meglétét érti.¹⁹ Aquinói Szent Tamástól idézi, hogy a vallás az ember odafordulása Istenhez,²⁰ amelyik ideológiában ez nincs meg, az nem vallás.²¹ Továbbá nélkülözhetetlen, hogy az ember aktív részese legyen ennek az odafordulásnak.²² Ha ez nincs meg, a vallásosság nem lesz teljes értékű,²³ hiszen, ha csak félig-meddig hisz az ember valamiben, akkor mindenképpen hiányozni fog a teljesség. A kor feladata Schütz Antal szerint nem lehet más, minthogy az ember

⁷ Schütz (1936) 32. Schütz Platónra (Az állam. Nyolcadik könyv, A demokrácia. 259-267.) hivatkozik, aki szerint az az erős ország, amelynek az alattvalói ugyanazt gondolják adott dolgokról. Így kell lennie a vallási tanokkal is a hívek körében.

⁸ Az élő vallás a lélekben van. Vallás és hit, 14.

⁹ Schütz (1940) 437.

¹⁰ Schütz (1936) 33.

¹¹ Ezek az értékek egyetemesek, minden emberhez egyformán szólnak. Schütz (1940) 435.

¹² Schütz (1936) 37-38.

¹³ Schütz (1936) 39.

¹⁴ Schütz (1936) 40.

¹⁵ Schütz A. (1937). Mi a vallás? (289.) *Theologia*,

¹⁶ Schütz (1937) 290. Ezek az ideológiák abban is különböznek a vallásoktól, hogy Schütz szerint igazán komoly vallás nem csinál történelmet. Ennek ellenére, ami hatással van a történelemre, az sok esetben vallás akar lenni, vagy legalább annak akar tűnni, mint például a bolsevizmus, a nemzeti szocializmus, a vegetarizmus, a sport, a technikai haladás, a vitamin-elmélet, az antiszemitizmus, vagy az antibolsevizmus. Vallás és hit, 2.

¹⁷ Schütz A. (1939). A vallás. In: Kornis Gy. (Ed). *A mai világ képe I.* (180.). Budapest: Kir. M. Egyetemi ny.

¹⁸ Isten nélkül nincs vallás. Vallás és hit, 11.

¹⁹ Schütz (1937) 291. Természetesen a vallásnak az ember és Isten közti kapcsolat egyszerű leírásán túl vannak olyan objektív tárgyi elemei is, mint a tanok az ember eredetéről és céljáról, a törvények, amelyek formát adnak ahhoz, hogy az ember kifejezhesse az életében az Istenhez fűződő kapcsolatát és persze a szertartások, mint szimbólumok. Schütz (1940) 439.

²⁰ Schütz (1937) 292.

²¹ Schütz (1937) 293.

²² A vallási magatartás lényege az imádás, hogy Istentől várjuk az üdvösségünket. Vallás és hit, 10.

²³ Schütz (1937) 294.

ragaszkodjon az élő Isten-kapcsolaton alapuló vallásosságához²⁴ a maga teljességében és így keresse a választ az aktuális problémákra. Nem lehet kivenni a napi gondokat Isten fennhatósága alól és a gonoszra bízni, hanem ragaszkodni kell minden körülmények közt a meglévő alapértékekhez.²⁵

A vallást nem csak önmagában, hanem a többi kultúrjelenléssel együttműködésben kell vizsgálni, mint a politika, a gazdaság, a tudomány, a művészet vagy éppen a szociális élet, és itt is látni kell, hogy honnan hová tartanak a folyamatok.²⁶ A világ egészét kutatva ugyanakkor az is szem elé kerül, hogy milyen sokszínűség jellemzi a vallást a különböző tájak és felekezetek szerint.²⁷ A vallási statisztikák a sok eltérés és átfedés, bizonytalanság miatt nem adnak pontos képet arról, hogy az egyes emberek vallásossága mit tartalmaz, de az egyértelműen megállapítható, hogy a vallás alapvetően hozzátartozik az emberhez, mint a nyelv.²⁸ Ez abból is fakad, hogy a vallás kiegészíti az emberi tudás korlátoltságát., érzelem- és akartvilágának tökéletlenségét.²⁹ A modern kori vallásosság színtere pedig maga a Föld, ahol bármilyen apró változás is hatással lehet az emberiség egészére, szemben a korábbi történelmi korszakokkal, amikor az egyes kultúrák egymástól elszigetelve eltérő fejlődési utat jártak be. A világvallások kapcsolatba kerülnek egymással és valamilyen módon hatnak is egymásra.³⁰ Az egyén pedig választás elé kerül, hogy melyik irányzathoz csatlakozzon, amely lehetőség a korábbi történelmi korokban nem állt rendelkezésre.³¹

Schütz Antal meglátása szerint az ő korában legnagyobb hatással az európai keresztény kultúra van a világra, amely ugyanakkor összekapcsolódik egyfajta jelenvilágisággal, ami alatt Schütz azt érti, hogy az emberek számára fontosabbá válik a jelen élvezete, mint a túlvilág elérésére való törekvés. A gazdasági jólét ekkor mint elérendő cél leginkább a marxizmuson³² keresztül jut kifejeződésre, amivel a vallásnak foglalkoznia kell.³³ Schütz szeretné kiemelni a vallást a többi kultúrtényező közül és elérni, hogy ne szoruljon vissza az egyéni lelkiismeret világába.³⁴ Schütz meg van róla győződve, hogy a vallás iránti igény nem irtható ki az emberből, hiába próbálkozik ezzel például a bolsevik ideológia.³⁵ De ugyanígy az eltömegesedés³⁶ sem képes

²⁴ Ennek a vallásosságnak a felkeltésén fáradozott Prohászka Ottokár is. Vallás és hit, 7.

²⁵ Schütz (1937) 297.

²⁶ Schütz (1939) 175.

²⁷ Schütz (1939) 176.

²⁸ Schütz (1939) 178.

²⁹ Vallás és hit, 26.

³⁰ Schütz (1939) 184. A globalizáció Schütz történelemszemléletének egyik központi gondolata, amennyiben a világtörténelem immáron nem egyes földrészek, kultúrák, országok egymástól elszigetelt világában zajlik, hanem egymással szoros összefüggésben.

³¹ Schütz (1939) 185. A modern vallástudomány jól ismeri a patchwork-vallásosság fogalmát, azt a kollázst, ami az egyéni vallásosság esetén ma már számtalan esetben megfigyelhető. Az emberek a különböző vallási tanításokból kedvük szerint összeválogatják maguknak a szimpatikus tanokat, szimbólumokat, amelyekben hisznek. Megfér egymás mellett a feszület és a Buddha-szobor, a vallási szertartás meg egyfajta lelki feltöltődést nyújtó élménnyé válik a valódi hitvallás helyett. Ezt a fajta vallási relativizmust már Schütz Antal is felismerte, pedig az akkori tapasztalatok a mostaniaknak csak alig észlelhető előzményeiként voltak láthatók.

³² A marxizmus a vallást az emberi nyomorúság, a rossz társadalmi berendezkedés, a rossz gazdasági viszonyok vetületének, párázatának tekinti, a mennyország itt a földön van. Vallás és hit, 120.

³³ Schütz (1939) 186-187.

³⁴ Schütz (1939) 187.

³⁵ Schütz (1939) 188. A vallás helyébe a gépművészet, idegen szóval a machinolatéria kerül. Schütz (1936) 224.

³⁶ Schütz Antal ezt a kifejezést használta a tömegkultúra kialakulására, az addig egymástól elszigetelt társadalmi csoportok összeolvadására.

megszüntetni a vallásosságot, hiába hajlamos az egyén gondolkodását eltompítani és a többiekéhez igazítani. Azért ez is jelent egyfajta krízist a vallás számára, mert a tömeg könnyebben mozdul el primitívebb irányokba, bálványokkal helyettesítve a vallási értékeket.³⁷ Ráadásul nem csak a vallási értékeket, de az összes többi értéket is veszélyezteti az egyenlőségi fanatizmus, amely arra irányul, hogy, ha nem részesülhet mindenki például a magas szintű kulturális javakban, akkor inkább senki ne férjen hozzájuk.³⁸ Ez az értékvesztés már Platón államában megjelenik, mint a demokrácia egyik legfőbb jellemzője.³⁹

Schütz Antal kapcsolatot keresett vallás és kultúra, illetve az élet egyéb területei között. Gazdasági szempontból elismerte a kapitalista termelési módot, mint amely a legtöbbet tette az ember nyomorának a megszüntetéséért. Úgy vélte, ha a gépek átveszik az emberek munkáját,⁴⁰ az embereknek több idejük jut a vallási életük kibontakoztatására.⁴¹ Ugyanakkor a gazdasági élet egyelőre kívül esett a vallás fennhatóságán, noha a szociális problémák miatt lett volna ott keresnivalója, ahogy azt a *Rerum Novarum*⁴² és a *Quadragesimo Anno*⁴³ enciklikák is megfogalmazták.⁴⁴ A tömegesedés⁴⁵ miatt egyre többen kérnek részt maguknak a gazdasági javakból, amit a bolsevizmus képviselői a maguk módján akarnak kiszolgálni,⁴⁶ és mindent megtesznek annak érdekében, hogy a vallást kiszorítsák ebből, például azzal, hogy magánügygé minősítik és általában véve üldözik. Ezzel széles tömegeket hódítanak el a vallásuktól szerte a világon,⁴⁷ és ezen tömegek általános alapelvévé válik az élet élvezete.⁴⁸

A fő kérdés az, hogy ki tud megoldást kínálni az emberiség szociális kihívásaira, amelyre a kereszténységnek, azon belül a katolikus egyháznak válaszolnia kell. Annak ellenére is, hogy a korábbi történelmi korokban nem tudták maradéktalanul megoldani ezeket a problémákat.⁴⁹ Megjelenik a szintéren a politika is, amelybe a kereszténység képviselőinek be kellene kapcsolódnia ahhoz, hogy a Schütz által elhibázottnak tartott párizsi békéket, a nacionalista

³⁷ Schütz (1939) 190.

³⁸ Schütz (1936) 226. A kultúra és a vallás értékeinek lerombolása hosszabb távon szociális tragédiához vezet. Schütz (1936) 227.

³⁹ Platón. *Az állam*, 267.

⁴⁰ Vallás és hit, 125. Egyfajta sajátos kihívásként megjelenik a gépmádás gondolata is, mások pedig az ember istenítésében keresik a megoldást az élet nagy kérdéseire. Vallás és hit, 128-129.

⁴¹ Schütz (1939) 192.

⁴² *Rerum Novarum* – XII. Leó pápa enciklikája a munkáskérdésről (az első pápai szociális körlevél) Róma, 1891. Fordította: Prohászka Ottokár. (<https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=125>)

⁴³ *Quadragesimo Anno* – XI. Pius pápa apostoli körlevele tisztelendő pátriárka, prímás, érsek és püspök testvéreihez, az Apostoli Szentszékkal békében és közösségben lévő egész papsághoz és a világ valamennyi katolikus hívőjéhez a társadalmi rend megújításáról és evangéliumi szellemű tökéletesítéséről XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű körlevele kibocsátásának 40. évfordulóján (<https://web.archive.org/web/20100902073658/http://ocipe.hu/KatSzoc/qa1.htm>)

⁴⁴ Schütz (1939) 193.

⁴⁵ Schütz (1936) 217-218. A tömeg sokkal lazább emberi közösséget jelent, mint azok a csoportok, amelyeket korábban tárgyaltam. Többnyire szervezetlen, de szervezeten is nehéz irányítani, mert leginkább érzések és vélemények kötik össze a tagokat, nem pedig az igazságon alapuló tények. Működése kiszámíthatatlan, vezető nélkül könnyen szétesik.

⁴⁶ Schütz (1939) 193.

⁴⁷ Schütz (1939) 194.

⁴⁸ Schütz (1936) 221-222. A vallási értékek hátrahagyása lehet egyfajta tünete egy olyan világnak, amelyben az általános erkölcsi értékek is háttérbe szorulnak. Korábban soha nem látott mértékben válik lehetségessé érdemi teljesítmény nélkül előnyökhöz, jó álláshoz jutni, a javakat élvezni, miközben a dolgok értéke kizárólag azok élvezeti szempontból nézett hasznosságára redukálódik le.

⁴⁹ Schütz (1939) 195.

túlkapásokat a kisebbségekkel szemben, illetve általában a machiavellista megnyilvánulásokat ellensúlyozni tudják.⁵⁰ Schütz ellenzi a totalitárius mozgalmakat és kifogásolja, hogy még a magukat kereszténynek nevező politikusok sem emelnek szót a vallással össze nem egyeztethető ideológiai megközelítések ellen, sőt ők maguk is haszonélvezőivé válnak a folyamatoknak.⁵¹

Ami az állam és a vallás kapcsolatát illeti, Schütz korában egyfajta történelmi átalakulás zajlik, ahol a középkori keresztény államtól az abszolút államon, majd a liberális államon keresztül eljutunk a nemzetállamok koráig. Míg egyes országokban vallásüldözés zajlik, mint például Szovjetországban,⁵² Mexikóban és Spanyolországban, máshol nemzeti ügyet csinálnak a vallásból, mint a dél-amerikai spanyol államokban vagy a fasiszta Olaszországban, addig Magyarország és Ausztria több elemet megőriz a régi, középkori keresztény állam jellemvonásaiból. Vannak azonban olyan országok is, ahol barátságos viszonyt ápol az állam a vallással, mint Anglia vagy az Egyesült Államok, illetve Japán, Dánia és az északi germán protestáns államok.⁵³ Sokféle példa látható tehát egy időből, amelyek mind alátámasztják, hogy a régi hegemon formákkal szemben az átalakulás folyamata zajlik a két világháború közti időszakban világszerte. Egy biztos, a változások közepette az egyházak nem maradhatnak közömbösek az állammal kialakítandó viszony kérdésében, amit jól jeleznek például a Vatikán és az egyes államok között sorra kötött konkordátumok ebben az időszakban.⁵⁴

Schütz a művészetet és a tudományt egyaránt a vallásból vezeti le.⁵⁵ Főleg az ortodox keleti kultúrában, amely sokkal mélyebben kötődik a valláshoz, mint a nyugati kultúra, amely elveszíti a vallásos gyökereit.⁵⁶ Ugyanakkor az egész világot érinti a tudomány profanizálódása, beleértve ebbe a távol-keleti kultúrákat is. Ennek ellenére Schütz szerint a vallásnak sikerült megvédenie veszélybe került pozícióját a 20. század első felére a tudománnyal szemben.⁵⁷ A kiegyezés azonban még ekkor nem történik meg, mivel a tudomány szeretné magát előtérbe helyezni és a vallást a művészet mellé az irracionális világ megrajzolására fogni egyfajta életvezetési segédkonstrukcióként.⁵⁸ A korszakban kialakuló totális államok pedig Schütz szerint egyenesen azzal a veszéllyel fenyegetnek, hogy mind a tudományt, mind a vallást a saját céljaiknak megfelelően akarják használni, eltávolodva ezzel a mindenképp főlött való igazság keresésétől, amely mindkét ágazat elsődleges célja a megfelelő eszközeik használata révén.⁵⁹

A két világháború közti időszakban erősödik meg a vallástudomány, mint új tudományág, amely a vallások világával, a vallásoknak a társadalomra gyakorolt hatásával foglalkozik, elkülönülve a teológiától.⁶⁰ A teológiával szemben, amely a saját rögzített normáit próbálja tudományos módszerekkel hittudományként igazolni, a vallástudomány minden vallást és vallási jelenséget egyformán vizsgál anélkül, hogy az egyes hitigazságokat igazolni vagy

⁵⁰ Schütz (1939) 196.

⁵¹ Schütz (1939) 196.

⁵² Az ateizmus a bolsevista Oroszországból indult el. Vallás és hit, 104.

⁵³ Schütz (1939) 197.

⁵⁴ Schütz (1939) 198.

⁵⁵ Schütz (1939) 201.

⁵⁶ Schütz (1939) 202.

⁵⁷ Schütz (1939) 203.

⁵⁸ Schütz (1939) 204.

⁵⁹ Schütz (1939) 205.

⁶⁰ Schütz (1939) 206.

összevetni próbálná egymással. A vallástudományon belül Schütz megkülönbözteti a vallástörténetet, a vallásismertetést, a vallási kultúrtudományt, a valláspszichológiát⁶¹ és a vallásszociológiát⁶², mint külön irányzatot.

Ami a vallások világban való elhelyezkedését illeti, geopolitikai szempontból Schütz három részre, három koncentrikus övre osztja a vallásokat. A belső rész a nagy szárazföldeket takarja (Mongólia és Oroszország) egyfajta nyomott egyhangúsággal, a középső rész a nagy folyóvölgyek és a telepes kultúrák vidéke, ahonnan a történelmi világvallások szétsugároztak a világ minden tájára, a külső rész pedig a tengerjárók és a hódítók világa, Angliával, Japánnal és Amerikával. Nyugaton a kereszténység, keleten a buddhizmus terjed a külső, valamint az iszlám és a hinduizmus a belső perifériákon. A primitív vallások eltűnnek, a zsidóság elszigetelődik a többiekhez képest.⁶³

A kereszténységet, az iszlámot és a buddhizmust összeköti, hogy az eredetük egy személyes vallásalapítóhoz kapcsolódik, aki az alapvető forrása marad mindegyik irányzatnak. A hinduizmusból hiányzik ez a központi alak, ennek követői magát a világmindenséget tekintik inkább centrumnak, olyan istenségnek, ahová mindenki igyekszik egyszer visszatérni.⁶⁴ A kereszténységet és a buddhizmust még a megváltás gondolata is összekapcsolja, ám a buddhista önmegváltás helyett a kereszténység Jézus Krisztusba helyezi a megváltás reményét, amely Schütz szempontjából érthető módon magasabb szintre emeli a kereszténységet a buddhizmussal szemben.⁶⁵

Schütz szerint a hinduizmus és az iszlám a megváltás ígérete hiányában sokkal jobban ki van szolgáltatva a hívők politikai viszonyainak, terjedésük nem annyira missziós, mint inkább katonai eszközökkel történik.⁶⁶

A nyugati ember számára Schütz, mint katolikus pap szerint nem kérdés, hogy a kereszténység lehet az egyetlen irányadó vallás, mint követendő értékrend, amelyet sem a tudomány, sem a marxizmus nem tudott térdre kényszeríteni,⁶⁷ amelyek közül az utóbbi, ahogy a történelem korábbi szakaszában az iszlám, ezúttal ismét Spanyolországból fenyegeti a Nyugatot.⁶⁸ Schütz két fő feladatot lát a kereszténység előtt: a szekularizációval való szembeszállást és a belső megújulást.⁶⁹ A megújulásban fontos szerepet tölthet be például az eucharisztikus kongresszus.⁷⁰ Ahhoz, hogy eredményes legyen a megújulás és a beilleszkedés a megújuló társadalom szövetébe szükséges figyelembe venni mindenhol a helyi körülményeket, ami a népi, történelmi, kultúrabeli sajátosságokra vonatkozik. Ez alapvető feltétele az erősödő missziós mozgalmak sikerességének.⁷¹

⁶¹ Schütz értelmezésében a vallás anyja és dajkája az egész ember. Vallás és hit, 31.

⁶² Schütz (1939) 206.

⁶³ Schütz (1939) 181.

⁶⁴ Schütz (1939) 182.

⁶⁵ Schütz (1939) 182-183.

⁶⁶ Schütz (1939) 183.

⁶⁷ Schütz (1939) 208.

⁶⁸ Vallás és hit, 1.

⁶⁹ Schütz (1939) 209.

⁷⁰ Schütz (1939) Schütz megélte hazánkban az előzőt 1938-ban, így az ezzel kapcsolatos gondolatai éppúgy érvényesek lehetnek 2021-ben is.

⁷¹ Schütz (1939) 214.

Ráadásul egyfajta harcként is felfogható a missziós tevékenység, amennyiben a transzcendens vallásosság küzd a profanizmus ellen, de a kereszténység ezen belül a keleti vallásokkal szemben is küzdelemre kényszerül a tényerést illetően.⁷² Schütz meg van róla győződve, hogy a keleti vallásokkal szemben máris győzött a kereszténység, amennyiben azok kénytelenek lényeges tartalmi és formai elemeket átvenni ahhoz, hogy teret tudjanak nyerni maguknak a világban.⁷³ Hasonló győzelmet vár a bolsevizmussal és a nemzeti szocializmussal szemben is, abból a gondolatból kiindulva, hogy az ember eredendően vallásos lény és történelmet vallás nélkül csinálni nem lehet.

Schütz egészen biztos benne, hogy készülöben van a megtérés ideje,⁷⁴ noha ezt a maga részéről már nem érte meg és talán még ma sem lehetne egyértelműen kijelenteni, hogy ez bekövetkezett volna, vagy egyáltalán közelebb került volna hozzá a világ. A célbaérés attól is függ, hogy mit jelent a megtérés, mikor lehet kijelenteni, egyáltalán ki lehet-e jelenteni, hogy a világ megtért. De ez már túlmutat Schütz Antal vallással, vallástudománnyal kapcsolatos gondolatainak a bemutatásán.

⁷² Schütz (1939) 216.

⁷³ Schütz (1939) 216.

⁷⁴ Schütz (1939) 217.